

**MÜFESSİR TAHİR B. ÂŞUR (1879-1973) 'UN ET-TAHRİR VE 'T-TENVİR ADLI
ESERİNDE RÜŞVET VE FAİZ YORUMU**

Yakup YÜKSEL*

Özet

Toplumdaki dengeyi ve huzuru bozan fâiz ve rüşvet konusu bazı müfessirler tarafından kendi eserlerinde ele alınmış ve yorumlanmıştır. Bu makalemizde bir müfessir gözüyle konunun nasıl işlendiğini ortaya koymaya çalışacağız. Bu anlamda Muhammed Tahir b. Âşur'un (1879-1973) rüşvet ve fâizle ilgili yorumunun ne olduğunu öğrenmiş olacağız. O, fâiz ve rüşvetle ilgili âyetleri kendinden önceki müfessirlerden farklı olarak daha geniş bir şekilde işlemiştir. Ona göre Kur'an'da faizle ilgili âyetler cahiliye döneminde yapılan faiz işlemi konu edinmiştir. İbn Âşur'un değerlendirmesine göre rüşvetin haram olması da Kur'an âyetiyle sabittir. Bunun detayını makalemizin ilerleyen safhasında görmek mümkündür. Bu anlamda konuyla ilgili onun et-Tahrir ve 't-Tenvir adlı eserinde toplu ve hacimli bilgi mevcuttur. Ayrıca fâiz konusu hakkında önceki eserlerde malumat bulmak mümkünken, rüşvet konusuyla ilgili doyurucu bilgi bulmak ise zordur. Dolayısıyla İbn Âşur'un rüşvetle ilgili yorumu bu açıdan önem arz etmektedir. Başta tefsiri olmak üzere başka eserlerine de müracaat ederek ele aldığımız konunun kaynak bakımından çerçevesini çizmiş olduğumuzu burada belirtmek isterim. Buna göre konu, rüşvet ve faiz kavramları, fâiz ve rüşvetle ilgili İbn Âşur'un görüşleri başlıkları altında incelenecektir.

***Anahtar Kelimeler:** Fâiz, rüşvet, Müfessir İbn Âşur, Yorum.*

**THE COMMENT IN THE ET-TAHRİR VE 'T-TENVİR OF AL-MUFASSİR TÂHIR IBN
ASHUR TO THE INTEREST AND BRIBERY**

Abstract:

The subject of interest and bribery which destroy the equilibrium and tranquility in the society are studied and interpreted by commentators in their books. In this article it is aimed to indicate that how the subject was interpreted in the view of a commentator (Ibn Ashur). We will know the interpretation of Tâhir Ibn Ashur about interest and bribery. He handled widely the verses which about interest and bribery differently from the commentators who were before him. According to him the verses in the Qur'an which are about interest explain the matter of interest in the jahiliyyah. However Ibn Ashur accept that interest has been forbidden by Qur'anic verses. It can be seen that fact below. There is enough knowledge in al-Tahrir wa al-Tanvir about the subject. It is also possible to get some knowledge about interest in the books which were written before Ibn Ashur, despite it is difficult to get enough knowledge about bribery in them. Hence Ibn Ashur's interpretation of bribery is crucial in that respect. It should be stated that the framework of the study has been drawn in terms of literature firstly on the bases of Ibn Ashur's commentary and secondly his other books. In this respect it is possible to handle the subject as it can be seen below.

***Key Words:** Interest, bribery, al-Mufassir Ibn Ashur, interpretation.*

* Yrd. Doç. Dr., NKÜ İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, (yakupyuksel24@hotmail.com)

Giriş

Ticari hayat, sosyal bir varlık olan insanların birbirleriyle etkileşim içerisinde buldukları alanlardan biridir. İslam, hayatımızın her alanıyla ilgili düzenlemeler getirdiği gibi ticari hayatla ilgili de prensipler koymuştur. Bu manada helal ve haram olan sınırları belirlemiş, insanların da bu sınırları korumalarını kurala bağlamıştır. Ticarete faizi haram kıldığı gibi yine haksız kazanç olan çıkar ilişkisine dayalı rüşveti de yasaklamıştır. İnsanların ticârî ilişkilerde ya da farklı alanlarda rüşvet ve fâiz gibi işlemlere bulaştıkları ise acı bir gerçektir. Birçok konuda olduğu gibi faiz ve rüşvetin hükmüyle ilgili de ilk müracaat edilecek kaynak Kur'an'dır. İlgili âyetlerin en iyi şekilde anlaşılması için doğal olarak da yine Kur'an'ın yorumu olan tefsir kaynaklarıdır. İslam'ın meşrû kazanç yollarından saymış olduğu ticaretin helal, meşru olmayan yollardan haksız kazanç elde etmenin de haram olduğu bilinmektedir.¹ Çalışmak, üretim yapmak, yaşanan dünyayı mamur etmek, çevreyi güzelleştirmek gibi konular hakkında Kur'an'da âyetler bulmak mümkündür.² Hz. Peygamber de insanların ticaret yaparak girişimcilikte bulunmalarını tavsiye etmiştir. Yine hiçbir iş yapmayan ve âtil bir şekilde oturan insanları da tasvib etmediği ise bilinen bir gerçektir.³

İslam Dini'nde faiz ve rüşvetin kesin olarak yasak olduğu mâlumdur. Konuyla ilgili kaynaklarda nasslar vardır. Fâizin haram olması hususunda açık/sarih âyetler varken, rüşvetle ilgili açık bir şekilde rüşvet lafzının geçtiği bir âyet ise yoktur. Ne var ki ilk tefsir çalışmalarında günümüz problemlerinden olan faiz ve rüşvetle ilgili tatmin edici malumat bulmak mümkün değildir. Bu konuda son dönem müfessirlerinden olan İbn Âşur'un detaylı bilgi sunduğunu düşündüğümüz için, böyle bir makalenin faydalı olacağı kanaatiyle bu çalışmayı ortaya koyduk. Onun hayatını bu kısa makalede ele almak çok yer kaplayacağından kısaca dipnotta yer vermeyi uygun gördük.⁴

Sosyal dengeyi bozan faiz ve rüşvet işlemiyle ilgili elbette ki yapılmış çalışmalar vardır.⁵ Ancak bir müfessir gözüyle Muhammed Tahir b. Âşur'un(1879-1973) rüşvet ve

¹ Bakara 2/275; Nisa 4/29.

² Nisa 4/32; Kasas 28/77; Leyl 92 /4; Hud /61; Rum 30/41.

³ Buhari, Büyü' 71; Müslim Büyü' 7; Tirmizi Büyü' 4; İbn Mace, Ticârât 1.

⁴ Muhammed Tâhir b. Âşur 1296/1879 yılında Tunus'ta doğdu. İlk tahsil hayatına Kur'an'ı ezberleyerek adım atan İbn Âşur, 1892 yılında Zeytune medresesine kaydolarak orta ve yüksek seviyedeki ilim yolculuğundaki hayatına başladı. 1899'da yüksek tahsilini tamamladı. İbn Âşur 1903 yılında Zeytune Üniversitesi'nde ikinci derece öğretim elemanı kadrosuna tayin edildi. 1905 yılında aynı üniversitede birinci derece kadroda öğretim üyesi oldu. Birçok idari görevlerde bulunan İbn Âşur, Maliki Baş Müftüsü görevini de yürüttü. 1932'de Zeytune Üniversitesi'ne rektör tayin edildi. Bu esnada önemli eğitim reformlarını gerçekleştirdi. Miladi 1973'te vefat eden İbn Âşur'un en önemli eserlerinden bazıları şunlardır: *et-Tahrîr ve't-Tenvîr, Mekâsîdû's-Şeriâti'l-İslâmiyye, Tahkikât ve Enzâr fi'l-Kur'ân'i ve's-Sünne, en-Nazaru'l-Fesih İnde Medâiki'l-Enzâr Fi'l-Câmii's-Sahîh, Keşfu'l-Muğattâ Fi'l-Meâni ve'l-Elfâzi'l-Vâkıati Fi'l-Muvattâ.*

⁵ Akdemir, Hikmet, "Dinî Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayırımı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, c.13, sayı: 19, s. 25-31; Aydemir Abdullah, "Toplumları Felç Eden Büyük Afet: Rüşvet ve Zararları." *Diyanet İlmî Dergi*, 1977, c.16, sayı: 2, s. 117-123; Bakkal Ali, "İslam Hukukunda Para ve Fâiz Telakkisi Zâviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi", *Harran Ün. İ.Fak. D.* 1995 sayı:1, s.45-80; Bayındır Abdulaziz, "Faizsiz Sistemde Ödemeyi Geciktiren Borçluya Uygulanacak Maddî Ceza", *İstanbul Ün. İ.Fak. D.* 2001 sayı:4, s. 51-70; Bayındır Servet, "Din ve Ülke

faizle ilgili yorumunun ne olduğunu bu makalemizde ortaya koymaya çalışacağız. Başta onun en hacimli eseri olan *et-Tahrir ve't-Tenvir*⁶ adlı tefsiri olmak üzere başka eserlerine de müracaat ederek, bir müfessir gözüyle konunun nasıl işlendiğini göreceğiz. Buna göre konu aşağıdaki başlıklar altında işlenecektir.

1. Rüşvet Kavramı

1.1. Rüşvetin sözlük anlamı: Rüşvet, lügatte رشا kökünden türemiş olup, Türkçemizde de kullanıldığı gibi rüşvet vermek demektir. Sözlükte kuş yavrusunun annesine boynunu uzatması ve deve yavrusunun annesini emmesi için boynunu uzatması anlamına gelmektedir. Kelime الرشو ve الرشوة kelimesinin; râ harfinin üç harekeli yani “er-rüşvetü”, “er-rişvetü”, “er-raşvetü” haliyle kullanılmaktadır. İbn Manzur, Araplar arasında رشى (rişen) ve رشاة (raşaten) şeklinde kullanımının daha yaygın olduğunu belirtmektedir. Aynı kökten gelen “rişa” kelimesi, kuyudan su çekmek için kovaya bağlanan ip anlamına da gelmektedir.⁷ Rüşvet, karşılıklı olarak kişilerin menfaat sağlamasını ifade eden bir kelimedir.⁸

1.2. Rüşvetin terim anlamı: Fıkıhta yetkiyi, görevi veya nüfuzu kötüye kullanarak sağlanan gayri meşrû menfaati ifade eder. Rüşvet karşılıklı çıkar teminine ve iltimasa dayandığı için musânaa (karşılıklı iyilik yapmak) ve muhâbât (kayırmak) kelimeleriyle de belirtilmiştir. Rüşvet verene râşî, alana mürteşî, aracılık yapana râiş denilir.⁹ Dar anlamda rüşvet, “kamu görevlisinin yetkisini ya da nüfuzunu kötüye kullanarak sağladığı çıkar” şeklinde tanımlanabilir.¹⁰

Rüşvetle ilgili şu genel bilgiyi önemine binaen verdikten sonra konuyla ilgili İbn Âşur'un yorumuna geçebiliriz. “Rüşvet Arapça bir kelime olup, yetkiyi, görevi veya nüfuzu kötüye kullanarak sağlanan gayri meşrû menfaat” olarak tanımlanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de rüşvet lafız olarak geçmemekle birlikte, “*Bile bile, günaha saparak insanların mallarından bir kısmını yemek için onları -mallarınızın bir parçasını-yetkililere aktarmayın*”¹¹ meâlindeki âyette açık biçimde yasaklanmıştır. Ayrıca haram (suht) yemeyi davranış biçimi haline getiren yahudileri kınayan âyetteki¹² “suht” kelimesi başta rüşvet olmak üzere “haram kazanç yolları” diye yorumlanmıştır. Hz. Peygamber tarafından vergi memuru olarak Hayber’e gönderilen Abdullah b. Revâha’nın vergiyi az alması için kadınlarının zinet eşyalarını rüşvet vermeyi teklif eden yahudilere, “Teklif ettiğiniz bu rüşvet bir suhttür, biz onu yemeyiz”¹³ diyerek reddetmesi yine “suht” ile beslenmiş vücudun cennete giremeyeceğini ve cehennemin

Farklılığının Faizin Hükmüne Etkisi”, *İstanbul Ün. İ.Fak. D.* 2006, sayı:14 s. 207-235; Coşkun Mustafa, “Faiz –Banka ve İslam, İslam Medeniyeti”, 1972, c. 3, sayı: 25, s. 38-41.

⁶ İbn Âşur, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Dar-u Sehnun, Beyrut 2000.

⁷ İbn Manzur, *Lîsanü'l-Arab*, Beyrut 1994. c.14, s.322.

⁸ el-Askerî, Ebû Hilâl, *el-Furûk fi'l-Luğa*, s. 195-196, Beyrut 2005; eş-Şeybânî, Ebû Amr İshâk b. Mirâr, *Kitabu'l-Cîm*, Beyrut 2003.

⁹ Köse Saffet, “Rüşvet” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, c.35, s.303-306.

¹⁰ Köse Saffet, “Rüşvet” *DİA*, İstanbul 2008, c.35, s.303-306.

¹¹ Bakara 2/188.

¹² Maide 5/42.

¹³ Muvatta, Müsakât 2.

ona daha uygun olduğunu bildiren Resûl-i Ekrem'in suhtün ne anlama geldiği sorusuna "hükümde rüşvettir"¹⁴ şeklinde cevap vermesi bu yorumu desteklemektedir. Suht kelimesinin rüşvet anlamına geldiği Hz. Ömer, Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas ve Zeyd b. Sâbit gibi sahâbîlerle Mücâhid b. Cebr, Katâde b. Diâme ve Dahhâk b. Müzâhim gibi tâbiîn devrinin ileri gelen âlimlerinden de nakledilmektedir.¹⁵

Bizzat rüşvet lafzının geçmemesine rağmen mâna bakımından rüşvetle ilgili âyetin şu âyet olduğu bazı alimler tarafından kabul edilir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*¹⁶

Müfessir İbn Âşur, meâlini verdiğimiz âyetle ilgili şu izahlarda bulunur. Özellikle batıl yoldan insanların mallarını yemek cahil Araplar arasında yaygın bir âdetti. Hatta mal kazanma yollarının en yaygın olanı gasp, kumar, kuvvetli olan kimsenin zayıf olan kişinin malına el koyması, efendilerin yetim olan kişilerin mallarını yemesi, aldatma, fâiz ve benzeri türden haksız kazanç sağlanırdı. Müellif konuya şöyle devam etmektedir: "Aslında malı yemek tabiri bir şeyi ağızdan geçirip mideye indirmek olduğu herkes tarafından bilinen bir durumdur. Fakat burada yemek fiilini istiâre yoluyla başkalarının malından faydalanma olarak anlamamız gerekir. Çünkü bu işlem bütün yönleriyle mal yemeye benzemektedir."¹⁷

İbn Âşur, yukarıda meâlini verdiğimiz âyette geçen kavramları tek tek ele alarak izah eder. Mal konusuna değinir ve malın tanımını yaparak nelerin mal olduğunu ve nelerin mal cinsinden olmadığı hususunu detaylandırır. Âyette kullanılan zamirlerin bütün Müslümanları kapsadığını ve nehiy kapsamına herkesin girdiğini söyler. Hatta burada iki cem'i ifadesinin olduğunu; birincisi malı yememe konusunda şahısların zikredilmesi, ikincisi de yenilmeyecek olan haram mal çeşitleri olduğunu izah eder. Arap lügatinde iki cem'i bir araya geldiği zaman her iki cinsin bütünü kapsadığını savunur. Kur'an'dan bu örneğe benzer birçok âyeti misal vererek konuyu izah eder.¹⁸ Müfessirin ifadesine göre, ilgili âyete baktığımızda, âlimlerin hemen hemen bütün haram mal yeme yollarının bu âyetle yasaklandığını kabul eden bir görüşte olduklarını anlamaktayız. İbn Âşur, bir haram çeşidinin de rüşvet olduğu ve bu âyetle rüşvetin yasaklandığını kabul eder.¹⁹ İnsanların hâkimlere rüşvet vererek başkalarının mallarını haksız yere yemelerinin büyük bir suç olduğu açıktır. Onun *et-Tahrir ve't-Tenvir* adlı tefsirinde işlediği bu konuyla ilgili açıklamaları kısaca şöyle aktarabiliriz.

¹⁴ Taberi, IV/581.

¹⁵ Köse, "Rüşvet" *DİA*, İstanbul 2008, c.35, s.303-306.

¹⁶ Bakara 2/188.

¹⁷ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.184-187.

¹⁸ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.186.

¹⁹ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.184-187.

İbn Âşur'a göre Yüce Allah, Bakara sûresinde geçen ilgili âyetle²⁰ rüşveti haram kılmıştır. Çünkü rüşvet karşılığında haksız bir hüküm vermek -rüşvetin kendisi batıl yolla mal yemek anlamında olmadığı halde- batıl yolla mal yemek demektir. Bundan dolayı ikinci cümle olan *وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ* ve *وَأَنْتُمْ لَهَا إِلَى الْحُكْمِ* kısmı birinci cümle olan *وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ* bu nehiy cümlesi üzerine atfedilmiştir. (O takdirde cümle “hâkimlere hükümlerini etkilemek niyetiyle mal vermeyin ki haksız yere mal yemek için bunu (rüşveti) vesile kılmış olursunuz” anlamına gelmektedir). Çünkü hâkim malın yiyeceği değil onun müvekkilidir. Eğer verilen mal (rüşvet) doğru olan hususta hüküm verilmesi için ödenmişse, bu da batıl yolla mal yemek anlamına gelir. Çünkü doğru olanla hüküm vermek zaten (hâkim üzerine) farzdır. Davalar hususunda hâkimin vereceği karar karşılığında alacağı bütün mallar buna (ya rüşvet ya da haksız yere mal yemeğe) benzemektedir. Ancak beytü'l mal'den kendisine bir pay ayrılmamışsa (maaş gibi) ve kendi malı da yoksa (ihtiyacı varsa) o zaman her iki taraftan da davanın karşılığı olarak belli bir miktar almasını (âlimler) mübâh görmüşlerdir.²¹

İbn Âşur'a göre, âyet incelendiği zaman hem hâkimlere rüşvet vermenin hem de haram yolla mal yemenin yasaklandığını anlamak mümkündür. Çünkü kâdî'nın (hakimin) hükmü, bâtıl olarak yenilecek olan bir malın vasfını değiştirmez. Hatta rüşvet teklifi olmadan da böyle bir şey yapsa işin sonucu değişmez. Çünkü rüşvetin haram olmasının nedeni zaten haksız bir mal yemeyi ifade ettiğinden dolayıdır. Ayrıca insanları batıl ve haksız kazanca götüren etken olması da haram kılınma sebeplerinden birisidir.²² Müfessir konuya şöyle devam etmektedir: “İşte İslam, cahiliyet devrinden beri süregelen bu haram yolları kapatmak için harekete geçmiş ve gerekli önlemleri almıştır. O dönemde hâkimlere rüşvet su gibi akıyordu. Adâletten bahsetmek mümkün değildi. Cahiliye döneminde ilk rüşvet alan hâkimin Damire b. Damiretü'n- Nehşeli olduğu rivayet edilir. Abid b. Enf el-Kelbi nâmında birisi aralarında husumet olan Ma'd b. Nadle el-Fukasi'yi haksız çıkarmak için, adı geçen hâkime 100 deve rüşvet vermiştir. İslam döneminde ise ilk rüşvet alan kişinin de Hz. Ömer'in hizmetçisi olan Yârefe olduğu bilgisi vardır. Muğire b. Şu'be, bu köleye, birçok insanın görüşmek için sırada beklediği bir günde kendisini Hz. Ömer'le görüştürmesi için rüşvet teklif etmiştir.”²³ Fakat İbn Âşur anlatılan bu tarihi vak'ayı gerçek olarak kabul etmez. İhtimal dahilinde düşünülecek olsa bile bu olayı yorumlama cihetine giderek o hizmetçinin Muğire'ye bir iyilikte bulunduğunu düşünerek böyle bir yanlışı anlamadan yapabileceğini söyler. Yani bir kimseyi öne almak başkaları için bir haksızlık değil, gelen kişinin önemine binâen yapılacak bir ikram olduğunu zannederek yapmıştır şeklinde yorumlamaya çalışır.²⁴ Müellifin böyle bir yorum yapması belki iyi niyet olarak ilgili kişiyi temize çıkarma çabası olabilir. Ancak hangi düşünceyle olursa olsun gelen kişiyi bir bedel karşılığı öne

²⁰ Bakara 2/188.

²¹ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.186.

²² İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.188.

²³ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.188.

²⁴ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.188-189.

almış ise, bu hareket hiçbir dönemde İslam'ın ruhuyla bağdaşmayacak ve tasvib edilmeyecek bir davranıştır.

Allah, Bakara sûresinde geçen âyetle²⁵ rüşveti yasaklamıştır. Her ne kadar haksız yere bir hüküm verilmesi için teklif edilen bir araç olsa da, bu durum; haksız olarak mal yeme kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Çünkü adâletle hükmetmek farzdır. Bu âyetten anlıyoruz ki hâkimin hüküm vermesi bir haramı helal kılmaz. Başkasının malını yanlış bir hüküm sebebiyle yemek ise açık bir günahdır. Bu da gösteriyor ki verilen hüküm ortada olan bir yasağı meşrulaştırmaz. Genel anlamda hâkimin vermiş olduğu bütün hükümler İslam'ın helal ve haram çerçevesine uygun olmalıdır. Hâkimin verdiği bir hüküm haram olan şeyi helal kılmaz. Bu konuyla ilgili olarak İbn Âşur, her ne kadar Ebu Hanife (ö. 150/767) cumhura muhalefet ederek “hâkimin kararı yasak olan bir şeyi mübah kılar” demişse de bunu kabul etmek mümkün değildir, diyerek onu eleştirir. Hatta Kurtûbi (ö.671/1272) de eserinde aynı konuya yer vermiş ve Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) bu görüşünün doğru olmadığını söylemiştir.²⁶ İbn Âşur konuya şöyle devam etmektedir. “Bazıları Ebu Hanife'nin bu görüşünü, mezhebinin genel anlayışymış gibi kabul etmekte, bazıları ise sadece nikâh konusunda böyle bir görüş içinde olduğunu savunmaktadır.”²⁷ Bunun üzerine bir olayı anlatarak bu görüşünün sadece nikâh konusunda olduğunu ve bu olayı delil olarak ileri sürdüklerini tefsirinde anlatır. O olay ise şöyle geçmektedir. Bir adam statü bakımından kendinden üstün olan bir kadına talip olmuştu. Ona bu teklifini söyleyince kadın bunu reddetmişti. Bunun üzerine o kişi, Hz. Ali'nin yanında yalancı iki şâhitle uzakta olan ve kendisinin taliplisi olduğu o kadının kendi nikâhı altında olduğunu iddia etmiş, Hz. Ali'de şahitlerin şehâdetiyle onun lehine hüküm vermişti. Bu hükümden sonra kadın “eğer başka çare yoksa öyleyse beni onunla evlendir” şeklinde Hz. Ali'ye söylemiş ve o da: “Senin iki şahidin seni evlendirdi” cevabını vermişti.²⁸ İbn Âşur, bu olayın da İslami kaynaklara zıt olduğunu ve sıhhat derecesinin şüpheli olduğunu savunur. Kaldı ki sıhhat derecesi kuvvetli olsa bile bir sahâbi anlayışı olarak kabul edilmesini savunur. İslam'ın genel anlayışymış gibi hüküm verilmemesi gerektiğinin altını çizer. Çünkü Hz. Peygamber konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: “Sizden birisi kardeşinin hakkını haksız bir karar neticesinde yemesin. Kim böyle yaparsa bilsin ki ateşten bir parça almıştır.”²⁹

Sonuç olarak İbn Âşur'a göre rüşvetin yukarıda vermiş olduğumuz âyetle haram olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. İster bir dâvanın seyri için verilen rüşvet olsun isterse başka işlemler için olsun, her hâlükarda bu işlemin İslam'a göre haram olduğunun çok açık olduğunu savunur. İlgili âyetten rüşvetin haram olduğu manasını çıkaran İbn Âşur'un, rüşvet konusuyla ilgili hadis ya da hadislere müracaat etmemiş olması ise dikkatlerimizi çekmektedir. Halbuki birçok hadis kaynağında rüşvet

²⁵ Bakara 2/188.

²⁶ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.189; el-Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el Ensari, *el-Câmi Li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1993, c.2, s.77.

²⁷ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.189.

²⁸ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.189.

²⁹ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.189-190.

konusuyla ilgili mâlumat vardır. Konumuz açısından şu bilgileri vermek yerinde olacaktır. “Rüşvet hadislerde de yasaklanmış bu manada rüşvet alan, veren ve bu işe aracılık eden lânetlenmiştir.³⁰ Ayrıca Resûl-i Ekrem özelde zekât memurlarına genelde devlet görevlilerine verilen hediyeleri “devlet malına hıyanet, ganimetten çalma” şeklinde nitelemiş, nüfuzu kötüye kullanıp menfaat temin etmenin her türlüünü yasaklamıştır.³¹ Konuyla ilgili rivayetlerden birine göre Hz. Peygamber, zekât tahsiliyle görevlendirdiği İbnü'l-Lütbiyye'nin vazifesi sırasında kendisine verilen hediyeleri sahiplenmesi üzerine hiddetlenmiş ve şöyle buyurmuştur: “Annesinin babasının evinde oturmuş olsaydı kendisine böyle hediyeler verilir miydi? Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki herhangi biriniz bu malda hainlik yaparak haksız bir şey alırsa kıyamet gününde o malı böğüren bir deve veya bir sığır yahut meleyen bir koyun şeklinde boynunda taşıyarak getirecektir.”³²

İbn Âşur'un eseri dirâyet tefsiri olmasına rağmen, birçok yerde hadislere müracaat ettiği bilinmektedir. Hatta rivâyet tefsirlerinin aldıkları hadisler kadar rivâyetleri referans olarak verdiği eserinin birçok yerinde mevcuttur. Rüşvet konusunda hiç bir rivâyete yer vermemiş olması bir eksiklik olarak kabul edilebilir. Belki eserinin başka yerlerinde rüşvet konusuyla ilgili rivâyetler geçmiş olabilir ama rüşvetin doğrudan bu âyetle haram kılındığını söylediği ve rüşvet konusunu ele aldığı bu noktada yer vermesi beklenirdi.³³ Ayrıca İbn Âşur, başka bir eserinde yine aynı âyeti ele almakta fakat orada da rüşvet konusuna değinmemektedir.³⁴ Konumuz açısından bir değerlendirme yapacak olursak şu bilgiler de önemlidir. Bazı müfessirler tarafından bu âyetle rüşvetin haram kılınması hükmü çıkarıldığı halde ilk müfessirlerden olan Taberi' (ö.310/923) nin, sadece rüşvet olarak değil de genel olarak batıl yolla haram yemenin yasak olduğu şeklinde âyeti açıkladığı görülmektedir.³⁵ Ahkâm tefsirlerinin birçoğunda da Bakara 188. âyet, rüşvet konusu olarak tefsir edilmeyip, her türlü batıl yolla mal yemenin haramlığı olarak ele alınmıştır.³⁶ Hatta Muhammed Taberi (ö. 504/1110) ise eserinde sadece hâkimin hükmü ne olursa olsun ahkâmın içeriğinin değişmeyeceğini, çünkü hâkimin zahire göre hüküm verdiğini belirtmekle iktifâ etmiş başkaca bir yorum yapmamıştır.³⁷ Yine Âlusi (ö.1217/1802) de bu âyetin tefsirinde konuyu rüşvet olarak işlememiştir.³⁸ Zemahşeri (ö. 538/1144) ve Kurtûbi (ö.671/1272) ise eserlerinde rüşvet

³⁰ İbn Mâce, Ahkâm 2; Ebû Dâvûd, Akziye 4; Tirmizî, Ahkâm 9; Müsned, V, 279.

³¹ Müsned, V/424; Beyhakî, X/233.

³² Köse, “Rüşvet”, *DİA*, İstanbul 2008, c.35, s.303-306.

³³ Buhari, Şehâdât 27; Müslim, Akdiye 4; Ebû Dâvûd, Edeb 87; Tirmizî, Ahkâm 11; İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.184-190.

³⁴ İbn Âşur, *en-Nizamü'l-İctimâi Fî'l-İslam*, Tunus 2010.

³⁵ et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyan Fî Te'vili'l-Kur'an*, Beyrut,1992, c.2, s.189-191.

³⁶ İbn Arabi, Ebubekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut 2003, c.1, s.137-139.

³⁷ et-Taberi, İmaduddin b. Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut 2004, c.1, s.68.

³⁸ el-Âlusi, Şihabuddin Seyyid Mahmud, *Ruhu'l-Meâni Fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesâni*, Beyrut 1994, c.1, s.466-467.

konusuna kısaca da olsa değinmişlerdir.³⁹ Ancak bu âyet isimleri geçen iki müfessir tarafından da çok kısa açıklanmış İbn Âşur ise konuyu daha detaylı tefsir etmiştir.

2. Fâiz Kavramı

2.1. Fâizin Sözlük Anlamı: Türkçemizde fâiz olarak kullandığımız bu kelime, Arapçada ribâ olarak geçmektedir. Ziyadeleşmek ve artmak anlamındadır.⁴⁰ Kelime değişik türevleriyle Kur'an'da muhtelif yerlerde geçmektedir.⁴¹

2.2. Fâizin Terim Anlamı: Mübadeleli akitlerde taraflardan birinin hakkı kabul edilen ve akit sırasında şart koşulan karşılıksız fazlalık anlamındadır.⁴²

Fâiz ve ribâ sözcükleri eş anlamlı olup, İslâm ekonomisinde bir terim olarak, mübadeleli akitlerde taraflardan birinin hakkı kabul edilen ve akit sırasında şart koşulan veya örfleşmiş bulunan fazlalık anlamına gelir. Faiz; ölçü, tartı veya sayı ile alınıp satılan standard (misli) mallarda cereyan eder. Altın, gümüş ve nakit para çeşitleri de buna dahildir.⁴³ İslam Ansiklopedisinde verilen şu bilgi de konumuz açısından önemlidir. “Türkçe’deki yaygın karşılığı “faiz” olan Arapça ribâ kelimesi sözlükte “fazlalık, nema, artma, çoğalma; yükseğe çıkma; (beden) serpilip gelişme” gibi anlamlara gelir. Arapça’da tepelere, düz araziye nisbetle daha yüksek oluşları sebebiyle râbiye, canlıları besleyip büyümeye de terbiye denir. Bu sözlük anlamıyla ribâ, hem bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı ifade eder. Kur’an’da ribâ kelimesi her iki anlamda da kullanılmıştır. Birinci durumla ilgili olarak, üzerine yağmur yağan toprağın kabarması “rebet”⁴⁴ kelimesiyle, ikinci anlamla ilgili olarak da iki topluluktan birinin diğerine göre mal bakımından veya sayıca yahut değerce daha üstün olması hali “erbâ”⁴⁵ kelimesiyle ifade edilmiştir. Fıkıh literatüründe ise ribâ, borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla, yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır. Türkçe’de kullanılan “faiz” kelimesi de Arapça kökenli olup genelde ribâ ile eş anlamlı kabul edilir.”⁴⁶

2.3. Faizle İlgili İbn Âşur’un Görüşleri

Fâizle ilgili İbn Âşur’un görüşlerini aktarmak için öncelikle fâiz konusuyla ilgili aşağıdaki âyeti vermemiz gerekmektedir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

³⁹ ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyu-ni'l-Akâvil Fî Vucuhi't-Tev'vil*, Mısır 1977, c.1, s.340; Kurtubi, *el-Câmi*, Beyrut 1993, c.2, s.227.

⁴⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, c.14, s.304.

⁴¹ Bakara 2/275,276,278; Âl-i İmran 3/ 130; Nisa 4/161; Maide 5/44,65.

⁴² Döndüren, Hamdi, “Riba (Fâiz)” *Şamil İslam Ansiklopedisi*, c.5, s.203. İstanbul 1998.

⁴³ Döndüren, “Riba (Fâiz)” *ŞİA*, c.5, s.203.

⁴⁴ Hac 22/5; Fussilet 41/39.

⁴⁵ Nahl 16/92.

⁴⁶ Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA*, İstanbul 1995, c.12, s.110-126.

“Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Alış veriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyararak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah’a kalmıştır. Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır.”⁴⁷

İbn Âşur'a göre İslam, bu âyette insanların mallarını korumak için en önemli usullerden birisini (zekâtı) sistemleştirmiştir. İlk önce zengin olan kişilerin mallarından zekât alarak fakirlerin faydalanmasını sağlamış, sadaka ve benzeri hayırlarla da toplumda adâleti sağlama cihetine gitmiştir. Hatta bu konuda yapılan iyiliklere karşılık verilecek sevabın boyutunu açıklamış ve aynı şekilde malının zekâtını vermeyenlerin âhirette çok şiddetli azaba çarptırılacaklarını haber vererek konuyu uzun uzadıya anlatmıştır. Cahiliye döneminde yapılan ribâ şekli anlatılarak bu hal yerilmiş neticede tamamen ortadan kaldırılmıştır. O dönemde fakir insanlar varlıklı olanlardan borç alır ancak ödeme günü geldiğinde borçlarını ödeyemediklerinden, mal sahibi kişiler bekleme süresi olarak fazladan bir artış yaparak haksız bir kazanç yoluna giderlerdi. Hatta bu işlem çok da yaygın olarak yapılırdı. Faiz işlemi yapanlar: “Ya borcunu öde ya da verdiğim mal üzerine artış yaparım!” diyerek insanları zor durumda bırakıyorlardı. Cahiliye döneminde ribâ işlemi yapanlar arasında Abbas b. Abdulmuttalib meşhurdur. Bu yüzden Hz. Peygamberin veda hutbesindeki duyurduğu prensipler arasında faizin kaldırıldığı beyan edilmiş ve bu konuda ilk kaldırdığım faiz de amcam Abbas'ın faizidir, şeklinde yerini almıştır. İbn Âşur'a göre özellikle İbn Abbas'ın zikredilmesi, faiz işlemi yapanlar arasında en çok anılan kişi olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁸

Müellif âyette geçen “ribâ” kavramını ele alarak etimolojik tahlilini yapar. Kur'an'da nerelerde hangi şekilde geçtiğini ve ne gibi anlamlara geldiğini örnekleriyle verir. Aynı zamanda kelimenin farklı kıraatlerde nasıl okunduğunu gösterir. Hatta bu konuda kelimenin yazılışı hususunda dilciler arasındaki tartışmalara yer vermiş ve الرَّبَا şeklinde yazılması gerekir diyenlerin görüşünü kabul etmemiştir. İbn Âşur'a göre bu kelime, vâv ve elif ile yazılmıştır. Hatta sahabenin, kelimenin aslına işaret etsin diye yani vâv' lı olduğunu göstermek için vâv harfi ve elif ziyadesiyle bu kelimeyi yazdıklarını savunur. Ona göre kelimenin orijinal yazılışı الربوا şeklindedir.⁴⁹

İbn Âşur, âyette geçen الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرَّبَا “faiz yiyenler” den maksat; cahiliye döneminde faizli işlem yapan kişilerdir. O dönemde müşrik olanlar, başka bir görüşe göre de münafık olanlar ribâ'nın, alış verişin bir benzeri olduğunu söylemişlerdir. Çünkü zikredilen ceza ancak onların yaptıkları bu kötülükle münasip düşmektedir. Müslümanlarla ilgili kısma gelince o daha sonra şu âyetle anlatılmıştır.

“Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁵⁰ Çünkü faiz işlemi alışverişi gibidir diyenler,

⁴⁷ Bakara 2/275.

⁴⁸ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.549.

⁴⁹ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.547-548.

⁵⁰ Âl-i İmran 3/130.

Müslümanlar değil, cahiliye dönemindeki bu işlemi yapan kişilerdir. Kur'an'ın ifadesine baktığımız zaman görürüz ki, müşriklerin ribâ konusundaki düşünceleri reddedilir. Mekke döneminde inen âyetler hemen hemen ilk olarak bunu seslendirmiştir.⁵¹ Konu başka bir âyette ise şöyle geçmektedir.

*“İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirsiniz, Allah katında artmaz. Ama Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekat verirsiniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır.”*⁵²

İbn Âşur buradaki hitabın müşriklere yönelik olduğunu, çünkü âyetin geçtiği sürenin Mekke'de nâzil olduğunu söyler. Ayrıca devam eden, *“ Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldürecek ve daha sonra da diriltecek olandır. Allah'a koştüğünüz ortaklardan, bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı? O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.”*⁵³ âyetinin de, şirkle ilgili olduğunun bunun açık bir göstergesi olduğunu savunur. Kur'an'ın üslûplarından birisinin de kâfirlere şiddetli hitaplar göndererek müslümanları bu konularda onların hallerine benzememeleri için korkutmaktır, şeklinde bir izah yapar.⁵⁴ Bakara sûresinde faizle ilgili ilk olarak verdiğimiz âyetin devamında hitabın müslümanlara çevrilmesi, müfessire göre kâfirlerin iddia ettiği duruma düşmemeleri ya da onlar içerisinde de müşriklerin düşündüğü gibi düşünenlerin yanlışa düştüklerini belirtmek içindir. Daha sonra müellif, ribâ'nın toplumda nasıl uygulandığı hakkında bilgi verir. Kıyamette kalkmalarıyla ilgili âyette anlatılan halin tasavvur edilmesinin, hem hakiki hem de mecâzi anlamda olabileceğinin muhtemel olduğunu söyler. Hangi durumda olursa olsun yaptıkları işin neticesi olarak o işe muvafık bir ceza olduğunun altını çizer.⁵⁵ Konuyla ilgili Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkar edenlere de acı bir azap hazırladık.”*⁵⁶

İbn Âşur bu âyette geçen ribâ işleminin Yahudilerle ilgili olduğunu savunur. Yahudilerin anlayışına göre kendi milletlerinden olanlardan faiz almak yasaktır. Başka milletlerden olanlardan almak ise caizdir. Müfessir, Tevrat'tan alıntı yaparak böyle olduğuna dair delil sunar. Konu Tevrat'ta şöyle geçmektedir: *“Kardeşinden faiz almayacaksın. Yiyecek faizi, toprak faizi. Yabancıdan ise alabilirsin.”*⁵⁷ Tevratın

⁵¹ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.548.

⁵² Rum 30/39.

⁵³ Rum 30/40

⁵⁴ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.54.

⁵⁵ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.54.

⁵⁶ Nisa 4/160-161.

⁵⁷ Kitab-ı Mukaddes, Tesniye, Bâb 23; s.207. Orhan Matbaacılık, İstanbul 2001.

hükmüyle faiz almak onlar için haram kılınmıştır. İnsanların mallarını batıl yolla yemek faizden daha umumdur. Aynı zamanda rüşveti de kapsamaktadır.⁵⁸

İbn Âşur ticaretle ribâyı ele alarak tafsîli bir şekilde açıklar. Ticaretin hiçbir cihetten ribâyâ benzemediğini, ikisinin farklı farklı şeyler olduğunu işlemleri bakımından örneklendirerek izaha çalışır. Ticarete kâr etmenin yanı sıra insanların taleplerini yerine getirme ve bu istekleri hazırlamak için birçok zahmetlerin çekildiği, gerektiğinde uzak yolculuklara çıkılarak türlü meşakkatlerle malın hazırlanıp insanların istifadesine sunulduğu bilinen bir gerçektir. Faiz işlemi ise, oturduğu yerden muhtaç insanların isteklerine karşılık verilen sermayenin üzerine, ödeyemedikleri için artırma yaparak, haksız bir kazanç elde etme vardır. Bir bakıma ticaret, iki zengin arasında yapılan karşılıklı menfaat alışverişidir. Ellerindeki parayla malın mübâdele edilmesidir. Mala ihtiyacı olanın parası karşılığında malı alması, paraya ihtiyacı olanın da mal karşılığında para almasından ibarettir. Faiz ise zengin olanın fakiri ezme politikasıdır. İbn Âşur, Razi (ö.666/1268) den nakiller yaparak, onun da hemen hemen aynı şeyleri söylediğini ve görüş birliği içinde olduklarını delilleriyle nakleder.⁵⁹ Ayrıca şu farklılığa dikkatleri çekmesi de önemli ve dikkat çekici bir yorumdur. Ona göre faiz muamelesinde fakiri ezme ve onu iyice fakirleştirme politikası vardır. Düştüğü muhtaç durumu fırsat bilip onun sırtından haksız kazanç elde etme fırsatçılığı faizin temel esprisidir. Alış-veriş ise, muhtaç olanların ihtiyaç duydukları şeyleri onların istifadesine sunma düşüncesiyle yapılan bir işlemdir. Dolayısıyla ikisi temelde çok farklı farklı şeylerdir. Hiçbir bakımdan faiz ve alış-veriş birbirine benzememektedir.⁶⁰

Müfessir İbn Âşur, “ribâ” kelimesinin sözlükteki bilinen anlamda mı kullanıldığı yoksa İslam Hukukuna intikalinden sonra farklı bir anlama mı geldiğinin izahını yapar. İbn Abbas, İbn Ömer ve Muaviye'nin âyette geçen ribânın cahiliye döneminde yapılan ve bilinen ribâ olduğunu savunduklarını belirtir. İbn Abbas, Üsame'nin naklettiği “*Ribâ vade işleminde olan (nesi) dir*”⁶¹ hadisine dayanarak, kastedilen ribânın cahiliye dönemindeki faiz olduğunu söyler. Cumhur ulema ise, ribânın hukukta farklı bir anlam kazandığını savunur ve buna birçok hadisi delil olarak ileri sürer. Ömer b. Hattab, Aişe, Ebu Said el-Hudri ve Ubade b.Samit gibi ileri gelen sahabe artık ribâ kelimesinin yeni bir anlam kazandığını söylerler. Hatta Hz. Ömer'e göre bu kelime yeni bir anlam kazanmış, ancak mücmel bir şekilde kalmış ve tafsilatlı bir açıklama getirilmemiştir. İbn Rüşd (ö. 520/1126) Hz. Ömer'e nisbet ederek, Allah'ın en son indirdiği vahyin ribâyı haram kılan nass olduğunu söyler. Dolayısıyla Hz. Peygamber, fazla bir tefsir yapmadan vefat etmiştir görüşünü iddia eder. Müellifin ifadesine göre İbn Arabi ise, Hz. Peygamberin ribâ âyetini elli altı hadisle tefsir ettiğini savunur.⁶²

⁵⁸ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.4, s.311-312.

⁵⁹ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.55.

⁶⁰ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.554.

⁶¹ Buhari, Büyü', 79; Müslim, Müsâkât, 4.

⁶² İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.55.

Bütün bu yorumları naklettikten sonra müfessir İbn Âşur kendi görüşünü şu şekilde açıklar. Bana göre Hz. Ömer ribâ kelimesinin mücmel olduğunu kâd etmemiştir. Birçok alışveriş şeklinde bu durum genel bir şekilde umûmileştirilmemiş olduğundan, Hz. Peygamber herhangi bir nassla bu faiz işleminin sınırlarını tam çizmemiştir, mânasında kullanmış olabileceğini söyler. Yani Hz. Peygamberin bu fâiz konusunu açıklığa kavuşturmamıştır anlamına gelmez. Âyete bakıldığı zaman sanki bütün alışverişler helal ve bütün ribâ muâmelesi (ziyade işlemler) haramdır, hükmü kolaylıkla anlaşılmalıdır. Dolayısıyla umûmiymiş gibi görünen bu ibarenin açıklanmaya ihtiyacı vardır. Hz. Peygamber ilk olarak anlaşılması gereken cahiliye dönemindeki ribâyla ilgili altı hadisle açıklama yapmıştır. Bu rivâyetleri İbn Âşur eserine aynen almış ve bir değerlendirme de yapmıştır.

Birincisi Ebu Said el-Hudri'nin rivâyet ettiği hadistir. *“Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla misli misline ve fazla olarak birbiriyle değiştirilemez. Alan kişi de veren kişi de bu işte eşittir”*⁶³ İkincisi Ubade b. Samit'in rivâyet ettiği: *“Altın altınla, gümüş gümüşle ister kendisi isterse işlenmemiş ham maddeleri olsun, buğday buğdayla bir ölçü olsun, arpa arpayla aynı şekilde, hurma hurmayla, tuz tuzla bu maddelerde artıran ve artırmak isteyen ribâ yemiş olur. Ancak altını gümüşle, gümüşü altınla satmakta bir sakınca yoktur. Vade farkı ise haramdır”*⁶⁴ hadisidir. Üçüncü hadis ise Ebu Said'in rivâyet ettiği şu hadistir: *“Birgün Hz. Bilal, Hz. Peygambere geldi. Yanında iyi bir hurma olan (berni hurması) vardı. Hz. Peygamber, bunu nereden aldın ey Bilal? deyince o da: Bende iyi olmayan hurma vardı. Ondan iki sa' vererek bu hurmadan bir sa' aldım cevabını verdi.” Bunun üzerine Hz. Peygamber eyvah! bu ribanın ta kendisidir buyurdu.*⁶⁵ Dördüncü hadis ise hem Buhari' de hem de Muvatta'da geçen ve Ebu Said ile Ebu Hureyre'nin rivâyet ettiği hadistir. Sevad b. Ğaziye cenib hurması diye bilinen Hayber'e ait iyi bir hurma cinsiyle gelmişti. Hz. Peygamber bütün Hayber hurmaları böyle kaliteli midir? diye sordu. O da: *“Hayır! Biz bu hurmaya karşılık iki sa' ya da üç sa' hurma vererek alıyoruz cevabını verdi.” Hz. Peygamber böyle yapma! Kendi hurmanı sat ve bu hurmadan satın al buyurdu.*⁶⁶ Beşinci hadis yine Buhari'de geçen ve Hz. Aişe'nin rivâyet ettiği hadistir. *“Bakaranın sonlarında yer alan faizle ilgili âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber o âyeti okudu ve şarap ticaretini yasakladı.*⁶⁷

İbn Âşur aslında ribâ âyetiyle şarap ticaretinin haram kılınması arasında bir münasebet yoktur açıklamasını yapar. Böyle bir alışveriş fâsit bir alışveriştir. Yani şarap satmak faizli bir işlem değil, haddi zatında fâsit olan bir işlemdir. Altıncı hadis ise Darekutni'de geçen ve İbn Vehb'in Malik'den rivâyet ettiği hadistir.⁶⁸ Aliye binti Eyna', Kûfe'den Medineye geldi. Orada Hz. Aişe ile karşılaştı ve Zeyd b. Erkam'a

⁶³ Buhari, Büyü', 54.

⁶⁴ Müslim, Libâs, 5.

⁶⁵ Buhari, Vekâle, 11.

⁶⁶ Buhari, Büyü', 89.

⁶⁷ Buhari, Büyü', 34.

⁶⁸ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.555.

Kufe'de sekizyüz dirheme bir cariyeye sattığını ve alacağını ileriki bir zamanda tahsil edeceğini söyledi. Ancak Zeyd, aldığı o cariyeyi peşin olarak satmak isteyince, kendisinin cariyeyi ondan altıyüz dirheme peşin olarak geri aldığını haber verdi. Bunun üzerine Hz. Aişe ona ne kötü bir alışveriş yaptığını, Zeyd'e Hz. Peygamberle birlikte çıktığı cihadın sevaplarının batıl olduğunu, haber vermesini istedi. Ancak tövbe ederse durumunun Allah'a kalmış olacağını arzetti. Aliye binti Eyna' eğer anaparayı alıp gerisini almazsa durumun ne olacağını sorunca, bunun üzerine Hz. Aişe şu âyeti okudu: “*Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır.*”⁶⁹ Yani yapılan işlemin faiz olduğunu göstermek için bu âyeti okudu görüşünde olan düşünürler vardır.

Bu rivâyetlerle ilgili İbn Âşur şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Bu hadisleri bütün olarak değerlendiren fakihler üç durum tesbit etmişlerdir. Birincisi, borcun ödenmesi konusunda gecikmeden dolayı ortaya çıkan ribâ çeşididir ki, cahiliye döneminde yapılan bir uygulamadır. İkincisi, iki cins ürün arasında kalite farkından ötürü yapılan artırma işlemine dayalı faiz çeşididir. Üçüncüsü ise, yine iki cins ürün arasında yapılan ancak vade süresinden dolayı ortaya çıkan ribâ işlemidir. Mâlikiler ise dördüncü bir çeşit daha ilave etmişlerdir. O da bu üç işlemten herhangi birisini kapsayan ve ribâ şüphesi içeren alışveriş işlemidir. Bazı alimler ise şarap satışını yasaklayan hadise dayanarak fasit olan her türlü alışveriş işleminin ribâyı içerdiğini savunmuşlardır.”⁷⁰

İbn Âşur bu delilleri serdettikten sonra en uygun görüşün İbn Abbas'ın görüşüdür olduğunu kabul etmekte ve kendi tercihini de o doğrultuda kullanmaktadır. Fazlalıktan kaynaklanan ribâ çeşidi iki hadisin arasını cem'etmek için, Üsâme hadisine hamledilerek anlaşılabilir, demektedir. O da vâdeden kaynaklanan fazlalıktır. Fazlalık ifadesinin Ebu Said ve Ubade b. Samit hadisinde geçmesi bizim görüşümüzü destekler mahiyettedir. Bazı alışverişlerin faiz töhmetini içerdiği düşüncesi ihtiyadi bir yaklaşımdır. Halbuki Mâlik'in (ö. 179/795) Muvatta'ına baktığımız zaman, töhmet unsurunun alışverişi iptal etmediğini görürüz. Hz. Aişe nin naklettiği hadise gelince bunun fazla bir dayanağı yoktur. Çünkü o dönemde yapılan işlemler cahiliye ribâsının revaçta olduğu bir döneme yakın olduğu için, sedd-i zerâi bâbından olmak üzere yapılan bir uyarı olarak değerlendirmek gerekir. Kurtubi (ö.671/1272) tefsirinde nakledilen ve Muaviye b. Süfyan'ın “Altının altınla, gümüşün gümüşle fazlalık olarak değiştirilmesinde ortaya çıkan ribâ işleminin basılmış olan cinslerde olduğunu, hammadde olarak yapılmasının ribâ içermeyeceğini” görüşünü savunduğu bilgisi vardır. Hatta bir ganimet paylaşımında bazı kimselere altından yapılmış kaplar pay olarak düşünce Muaviye o kapları satabileceklerini söylemiş fakat insanlar arasında bu durum tartışma konusu olmuştur. Olay Ubade b. Samit'e nakledilince o da rivâyet ettiği ve altı

⁶⁹ Bakara 2/275.

⁷⁰ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.55.

hadis içerisinde zikrettiğimiz “Altının altınla fazlalık olarak değiştirilemeyeceği...” hadisini okumuş, bunun üzerine Muaviye; size ne oluyor bizim duymadığımız hadisleri rivâyet ediyorsunuz, şeklinde bir çıkış yapmıştır. Ancak Muaviye hoş karşılamasa da ben duyduğum bu hadisi anlatmaya devam edeceğim cevabını vermiştir.⁷¹

İbn Âşur, âyetten ancak Cahiliye dönemindeki câri olan ribâ çeşidinin anlaşılabilirliğini söyler. Diğer işlemlerin ise bâtil bir yolla insanların mallarını yemek olduğunu, dolayısıyla bunu bâtil bir alışveriş işlemi olarak gördüğünü savunur. Konuyla alakalı şu âyeti de tefsir etmeye çalışmıştır. “*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.*”⁷² Bu âyetin nüzûl sebebi ile ilgili çeşitli rivâyetler yer almaktadır. Kaffâ’le göre müşrikler, ribâ yoluyla kazandıkları mallarını kendi inançları uğrunda harcamaya başlayınca, Müslümanlar da böyle ribâ yoluyla mal kazanıp harcama düşüncesinde olabilirler endişesi üzerine bu âyet inmiştir. Müellif bunu çok uzak bir sebep olarak görür ve böyle bir şeyin olabileceğini kabul etmez. Hatta âyetin iniş sebebi olarak birtakım zorlama yoluyla rivâyet bulma yoluna gitmenin bir anlamı olmadığını savunur. Bazı müfessirler bu âyetin Bakara sûresindeki ribâ’ nın tahrimi ile ilgili âyetten sonra indiğini savunurken İbn Âşur, ribânın haram kılınması ile ilgili inen ilk âyetin Âl-i İmran suresi 130. âyeti olduğunu savunur. Bu âyetin sigasının ilk inen âyet olduğunu gösterdiği, Bakara suresindeki âyetin ise artık ribâ hükmünün haramlığının tamamen yerleştiği manasını içerdiğini söyler. Onun için o âyette faiz yemeye devam edenlerin şiddetli bir azaba maruz kalacakları pasajı yer almaktadır.⁷³

İbn Âşur daha sonra faizin haram kılınmasının felsefesini yaparak bir değerlendirme yapar. Ona göre faizin haram kılınmasının hikmeti, zenginle fakir arasındaki uçurumun kaldırılmasıdır. Faizin haram kılınmasının hikmetlerinden biri de karşılıksız borç vermeye teşviktir. Fâiz yerine ihtiyaç sahiplerine mâkul ölçüler içerisinde borç vererek, insanların ihtiyaçlarını gidermek ve aynı zamanda eşitliği sağlamak daha iyidir. Bu durum zekat ve sadakadan farklı olan bir durumdur. Tabî ki muhtaç olan kişilere borç vermek aynı zamanda sadaka vermek gibi sevaptır. Eskiden insanlar zaruri ihtiyaçları için varlıklı kişilerden borç alırlardı ve o kişilerde hiç yüksünmeden bu isteklerini yerine getirirler ve düşmüş kişinin sırtından ribâ yoluyla onları sömürmeyi düşünmezlerdi. Daha fazla para ve sermaye kazanmak isteyenler için ticaret yolları ve şirket kurma gibi teşviklerin yapıldığı bir gerçektir. Aynı zamanda faizin haram kılınmasının bir hikmeti de, Müslümanların mal istismarıyla para kazanmalarının önünü kesmektir. Böylece onları dünya işlerinde yardımlaşmaya ve birbirine destek olmaya teşvik etme amacı vardır. Tarihe baktığımız zaman Müslümanlar asırlar boyu hayat sürdürdüler ve ribâ ile para kazanma hırsına asla düşmediler. Çoğu zaman dünyayı yöneten uzun sürelerle sahip olmalarına nazaran böyle bir şeyi yapmamışlardır. Ne zamanki dünyanın yönetimi başkalarının eline geçti,

⁷¹ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.2, s.556-557.

⁷² Âl-i İmran 3/130.

⁷³ İbn Âşur, *et-Tahrir*, c.3, s.217-218.

Müslümanlar ticaret ve ekonomi yönünden onlara bağımlı olur hale geldi, işte o zaman ribâ ile para kazanma âdeti yayılır oldu. Faizle işlem öyle bir hal aldı ki artık garip karşılanmayan normal bir ticaret yolu gibi addedildi. Müslümanlar bugün bunun dehşeti ve şaşkınlığı içerisinde âyette haram olduğu hükmü apaçık önlerinde dururken faizden sormaya başladılar. Acaba helal mi haram mı diye şüpheler belirmeye başladı. Müellife göre her şey apaçık ortadadır. Dolayısıyla Müslümanlara düşen görev kurallara uymak ve haramlardan uzak durmak olacaktır.

Sonuç

Rüşvet ve faiz konusuyla ilgili *Câmiu'l-Beyan*, *Bahru'l-Ulûm*, *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an*, *Keşşâf*, *Mefâtihu'l-Ğayb* ve benzeri ilk tefsir kaynaklarında hemen hemen birbirine yakın açıklamalar bulunmaktadır. Kur'an'da rüşvet konusu doğrudan geçmediği için, bazı kaynaklarda bu konuyla ilgili açıklama bulmak ise mümkün değildir. Birçok müfessir, rüşvetin haram olmasıyla ilgili kendi eserlerinde âyetlerden referans göstermedikleri gibi rüşvet konusuna da pek yer vermemişlerdir. Rüşvet işleminin çok eskiye dayandığı bilgisinden hareketle ilk dönemlerde eserlerini kaleme alan müelliflerin bu konudan habersiz oldukları düşünülemez. Son dönem müfessirlerinden olan İbn Âşur (1879-1973) ise, rüşvet konusuna eserinde yer vermiş ve geniş bir şekilde izah etmiştir. O, sosyal toplumu kemiren ve dengeleri bozan rüşvet ve faiz konusuyla ilgili açıklamalarda bulunmuş ve tefsirinde kendi görüşüne de yer vermiştir. İbn Âşur, Bakara sûresi 188. âyetle rüşvetin haram kılındığını kabul etmektedir. Dolayısıyla İbn Âşur'un yukarıda işaret etmiş olduğumuz âyeti rüşvetin haram kılınmasının delili olarak ileri sürmesi, önceki müfessirlerden farklı düşündüğünü gösterdiği gibi tefsir açısından da bir zenginliktir. Her konuda tefsirinde hadislere yer veren müfessirin, rüşvet konusuyla ilgili hadislere yer vermemesi ise dikkatlerden kaçmamıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi eski tefsir kaynaklarında faiz ve rüşvet konularıyla ilgili doyurucu bir şekilde malumat bulmak zordur. Dolayısıyla okuyucuyu tatmin edecek şekilde açıklamalar yapan İbn Âşur'un görüşlerini bu makalemizde toplu olarak ortaya koymuş olduk. Rüşvet konusu çok kısa olması ve üzerinde yoğun fikhî tartışmaların yaşanmadığı bir mevzû olması dolayısıyla konuyu ele alan bazı müfessirler tarafından da kısa geçilmiştir. Hatta kimi müfessirler bu konuya hiç yer de vermemişlerdir. Ancak faiz gibi çok detaylı bir konunun geniş bir şekilde işlenmesi gerekir. Elbette ki bir müfessirden bu konuyla ilgili tüm fikhî görüşleri ortaya koyması beklenemez. Bununla birlikte fikhî bir tefsir olmamasına rağmen İbn Âşur, diğer müfessirlerden farklı olarak kendi eserinde oldukça fazla fikhî görüşlere yer vermiştir. Hatta faiz konusuyla ilgili cahiliye dönemindeki uygulamaların ve İslam'dan sonraki durumun nasıl olduğu hakkında tarihi bilgiler de sunmuştur. Özellikle fâiz konusuyla ilgili altı hadisi bir arada vermiş ve rivâyetleri değerlendirmeye tabi tutarak hadisler arasını cemetmeyi uygun bulmuştur. Bu anlamda İbn Abbas'ın görüşü olan "vade farkıyla kastedilen riba'nın cahiliye döneminde uygulanan fâiz olduğu" fikrinin daha isabetli olduğunu kabul etmiştir.

Bu makalemizde bir müfessir gözüyle rüşvet ve faiz konusunu sunmaya çalıştığımız için bir fıkıhçı gözüyle doğal olarak tüm yönleriyle ele alınmamıştır. Örneğin bugünkü bankaların, özellikle faizin işleyiş şekilleriyle ilgili bir detay şüphesiz fıkıhçıları ilgilendiren durumdur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Âşur'un, bu konuyla ilgili eserinde ki yorumlarını özet bir şekilde ortaya koyduk. İbn Âşur faizle ilgili âyetlerin cahiliye döneminde uygulanan ribâ çeşidini konu edindiğini savunur. Ona göre faiz denilince, İslam'dan önceki cahiliye faizi anlaşılmalıdır. Günümüzde faiz işlemi olarak yapılan işlemler ise müfessirin yorumuna göre batıl bir ticarettir. Aynen âyette geçtiği gibi batıl yolla mal yemekdir. Buna göre İbn Âşur, cahiliye faizinin dışındaki diğer işlemlerin bâtil bir yolla insanların mallarını yemek olduğunu, dolayısıyla bunun bâtil bir alışveriş işlemi olduğunu kabul eder. Batıl yolla yenilen her malın da haram olduğunu vurgular.

Kaynakça

Akdemir, Hikmet, *Dinî Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayırımı*, HÜİFD, 2008, c.13, sayı:19, s. 25-31.

Âlusi, Şihabuddin Seyyid Mahmud, *Ruhu'l-Meâni Fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesâni*, Beyrut 1994.

Aydemir, Abdullah, Toplumları Felç Eden Büyük Afet: Rüşvet ve Zararları. Diyanet İlmî Dergi 1977, c. 16, sayı: 2, s. 117-123.

el-Askeri, Ebû Hilâl, *el-Furûk fi'l-Luğa*, Beyrut 2005.

Bakkal, Ali, *İslam Hukukunda Para ve Fâiz Telakkisi Zâviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi*, HÜİFD 1995, sayı:1 s,45-80.

Bayındır, Abdulaziz, *Faizsiz Sistemde Ödemeyi Geciktiren Borçluya Uygulanacak Maddi Ceza*, İÜİFD 200,1 s.4, s, 51-70.

Bayındır, Servet, *Din ve Ülke Farklılığının Faizin Hükümüne Etkisi*, İÜİFD 2006, sayı:14 s, 207-235.

Beyhaki, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübra*, Beyrut 2010.

Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, Çağrı yayınları, İstanbul 1981.

Coşkun, Mustafa, *Faiz –Banka ve İslam*, İslam Medeniyeti, 1972, c.3; sayı: 25, s. 38-41.

Döndüren, Hamdi, “Riba (Faiz)”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998.

Ebu Davud, Muhammed b. Süleyman b. İshak b. el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

İbn Arabi, Ebubekir Muhammed b. Abdillâh Ahkâmu'l-Kur'an, Beyrut 2003.

İbn Âşur, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Dar-u Sehnun, Beyrut 2000.

-----, *en-Nizamü'l-İctimâi Fî'l-İslam*, Tunus 2010.

İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul , 1981.

Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el Ensari, *el-Câmi Li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1993.

Köse, Saffet, "Rüşvet" Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2008, c.35, s.303-306.

Manzur, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b Mükerrerem b. Ali er Rüveyfii, *Lisânü'l-Arab*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1994.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih*, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul 1981.

Özsoy, İsmail "Faiz", *DİA*, İstanbul 1995, c.12, s.110-126.

eş-Şeybânî, Ebû Amr İshâk b. Mirâr, *Kitabu'l-Cîm*, Beyrut 2003.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b.Cerir, *Câmiu'l-Beyan Fî Te'vili'l-Kur'an*, Beyrut, 1992.

Taberi, İmaduddin b. Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut 2004.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, 1981.

Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil Fî Vucuhi't-Te'vîl*, Mısır 1977.